

Ką Vilnius ir Lietuva gali pranešti Europai savo Tūkstantmečio proga?

Prof. dr. A. Bumblauskas

1. Įžanga

Junior Chamber International - (JCI) Vilnius iniciatyva yra organizuojamas tarptautinis „JCI TWINNING“ projektas, kurio tikslas yra apiplaukti jachta per visą Viduržemio jūrą. Kyla klausimas kaip galima būtų istoriškai pagrįsti siekį Lietuvos Tūkstantmečio proga plaukti per Viduržemio jūrą, ar įmanoma nusakyti konkrečius Lietuvos istorinius ryšius su konkrečiais Viduržemio jūros miestais. Deja tokios paieškos yra sudėtingų tyrinėjimų dalykas. Ir vis dėlto ryžausi pamąstyti, nes tokios aktyvios istorinės kultūros formos atitinka **Istorinės Atminties Akademijos** tikslus, o ypač jos dabar kuriamą projektą „**Virtualus istorinis Vilnius**“. Todėl siūlau kelionės pagrindu imti **1583-1584 m. M.K.Radvilos Našlaitėlio** (labiausiai išgarsėjo kaip pirmojo tikslo 1613 m. LDK žemėlapiu užsakovas) kelionės į Šventąją Žemę maršrutą. Ši istorinė asmenybė yra svarbi ir dar gilesniu požiūriu. Jis tuoj po kelionės 1586 m. fundavo ankstyvojo baroko Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčią, statytą pagal 1583 m. Romos II Gesu bažnyčios pavyzdį. Šis faktas reiškia, kad vakarietiškos Europos kultūros reiškiniai pirmą sykį į Lietuvą ir LDK įžengė jau nebevečiuodami. Taigi šis faktas gali būti giliai konceptualizuojamas, jame matant Lietuvos tapsmą tikrai integralia Europos dalimi jau XVI amžiuje.

Į maršrute esančius uostus plaukti su idėja: Lietuva – paskutinė įžengusi į Europą, tačiau ne paskutinė su aktualiais Europos idėjos apmąstymais. Ir kelti du tikslus: Lietuvai primenamos jos europinės ištakos, o Europos idėjiniams centrams pranešama apie Lietuvos istorijos ir kultūros europietiškuosius fenomenus.

2. Lietuvos Tūkstantmetis ir Europos idėja

Tūkstantmečio arba Millenniumo idėja kilo krikščioniškoje Europoje X amžiuje – Lietuvos atradėjo šv. Brunono Bonifacijaus epochoje, kada reikėjo, belaukiant Kristaus naujo atėjimo, ne tik pasidžiaugti, kas nuveikta, bet ir apmąstyti, kas nenuveikta. Millennium – tai slenkstis, ant kurio laukiama Paskutinio Teismo. Vėlesnė Europos istorija supasaulietino šią idėją, bet neatsisakė svarbiausio – mąstome ne tik apie praeitį, mąstome apie dabartį ir ateitį. Taigi, Lietuvą tai daryti verčia jau vien tai, kad būtent savo Tūkstantmečio epochoje – XX–XXI a. sandūroje Lietuva atkūrė savo nepriklausomybę, sugrįžo į Europą ir tapo Euroatlantinės bendrijos nare. Naujos galimybės ir nauji iššūkiai –

apie tai verčia mąstyti Lietuvos Tūkstantmetis. Mąstyti apie tai, kaip gyvensime ateinančius šimtmečius.

3. Lietuvos Tūkstantmetis – tai Lietuvos atradimas 1009-aisiais.

Tai padarė šv. Brunono Bonifacijaus misija. Jis buvo tiesiogiai susijęs su krikščioniškosios Europos Tūkstantmečio idėja ir X a. milenaristiniu sąjūdžiu, kai krikščioniškosios misijos ir šalių bei jų dalių krikštai apėmė būsimosios Vidurio, Rytų ir Šiaurės Europos regionus: Lenkijos krikštas (966), Rusios krikštas (988), šv. Adalberto misija Prūsijoje (997), Olafo pradėta Norvegijos christianizacija (997), Islandija krikštas (1000), Vengrijos karaliaus Šv. Stepono karūnacija (1000), pietų Švedijos kunigaikščio Olafo krikštas (1008), Lietuvos „karaliaus“ Netimero krikštas (1009). Lietuva tuo metu netapo integralia Europos dalimi (kaip ir Prūsija) – turėjo sulaukti Mindaugo krikšto (1251), dar vėliau – Lietuvos krikšto (1387, užbaigia Žemaitijos krikštas 1413-1417). Tačiau tai kaip tik išryškina Lietuvos unikalumą – Wernerio Conzes manymu, būtent apie 1400-uosius baigia formuotis Vidurio Europa. Jei manysime, kad tuo metu lotyniškoji Vakarų Europa ir bizantinė Rytų Europa yra susiformavę regionai, tai Lietuvos christianizacija yra Europos formavimosi pabaiga.

Strasbūro freska: Strasbūro Šv. Petro Naujojoje (*St. Pierre-le-Jeune*) bažnyčioje, yra freska, vaizduojanti tautų žygį prie kryžiaus. Tai krikščionėjimo ir apskritai XV a. pradžios Europos personifikacija. Strasbūro freskoje – keliolika figūrų. Priekyje joja *Germania*, t.y. Vokietija (Strasbūras freskos sukūrimo metu buvo vokiečių žemėse), *Galia*, t.y. Prancūzija, Italija, Anglija ir t.t. Mums labiausiai rūpi kolonos pabaiga. Paskutinė raita figūra – *Polonia*, t. y. Lenkija, pavymui dvi pėsčios, paskutinė eina *Litavia*, mandagiai praleidžianti į priekį „Orientą“. Lietuva pirmą kartą pateko į Europos šalių gretą. Šią vietą ir garbę Lietuvai pelnė 1387 m. krikštas. Taigi, Lietuva – paskutinė katalikiškoje Europoje, bet ne paskutinė Europos idėjos apmąstymuose.

4. Keturi Europos sampratos ir Lietuva.

4.1. „Tautų Europos“ samprata. Simbolinis tėvas – W. Churchill. Sostinė – Briuselis. Vilnius – kaip SSRS griuvimo pradžia. Šiandien – tai biurokratizuota ir politizuota Europos samprata, įgijusi Europos Sąjungos pavidalą – 27 šalys, bet dar Balkanų, Ukrainos, Baltarusijos, Turkijos, Gruzijos klausimai susiję su ES plėtra į Rytus. O čia Lietuvos padėtis – ypač prasminga: ji ne tik ryčiausia ES narė, bet jos „dainuojanti revoliucija“ ir 1990-ųjų kovo 11-osios istorinis vaidmuo – Lietuva pirmoji metė iššūkį dar vienam kolonializmo bei imperijų ešelonui ir pirmoji išsiveržė iš komunizmo citadelės.

Taigi, Kovo 11-oji tapo pradžia grandininės reakcijos, sugriovusios Sovietų imperiją, ir, Edvardo Gudavičiaus manymu, – tapo „ne eiline aksominių revoliucijų sąrangos plyta, o centriniu jos piliorium“. Tai pripažino ne tik istorikai. 2000-aisiais, minint Lietuvos nepriklausomybės 10-metį, JAV kongreso abiejų rūmų sutampančioje rezoliucijoje buvo rašoma „1990 m. kovo 11 dienos deklaracija dėl Lietuvos Respublikos visiško suverenumo ir nepriklausomybės atkūrimo išardė buvusią Sovietų Sąjungą“. O toliau pasaulio jėgų balansą pakeitusi Rusijos 1991 m. rugpjūčio revoliucija rėmėsi pirmiausia Lietuvos patirtimi. Pasaulio demokratija laimėjo didelę pergalę. Šitaip Lietuva atsidūrė pasaulio istorijos ašyje, taigi – pirmą kartą Lietuvos istorijoje tapo pasaulio istorijos faktoriumi.

Į 1990-uosius metus Lietuva ėjo per 1918-uosius, per XIX a. sukilimus (čia ypač prasmingas Garibaldi ir Z. Sierakausko ryšys bei Vištelio-Višteliausko dalyvavimas Italijos revoliucijoje), o šių ištakose – Gegužės 3-iosios - Spalio 20-osios konstitucija, aplenkusi keliais mėnesiais Prancūzijos revoliuciją, o šios „kūdikis“ yra Napoleonas, tiesiogiai susijęs su Lietuva.

4.2. Europos pagrindas – Vakarų krikščionybė. Tokioje sampratoje Europos

simbolinis tėvas – Karolis Didysis. Vilnius – paskutinis įžengęs į vakarietišką Europą.

ES konstitucijos preambulės ir krikščionybės joje paminėjimo problema rodo, kad egzistuoja ir kitos Europos sampratos. Visų pirma – tai ES senbuvių susitapatinimas XX amžiuje tik su Vakarų Europos dalyje susiformavusia vakarietiškos krikščionybės erdve. Europos genezės ieškoma Viduramžių Europoje, to meto „Francijoje“. Tačiau ir šiuo atveju Lietuvos padėtis išskirtinė: ji priklauso tiek Vakarų civilizacijos (pagal S.Huntington'ą), tiek Vidurio Europos (pagal minėtą W.Conze) ryčiausiai šalių grandžiai. Tiesa, šioje grandinėje Lietuva taip pat išsiskiria: čia įvyko šiauriausias Vakarų krikščionybės skilimas į pietų (katalikų) ir šiaurės (protestantų) erdves, o Lietuva tapo šiauriausia ir ryčiausia katalikiška šalimi su Vilniaus universitetu, kuris 200 metų nuo įkūrimo 1579 m. buvo labiausiai į rytus nutolęs vakarietiškų universitetų tinklo taškas. Jo profesoriais buvo žmonės iš visos Europos nuo Ispanijos iki Norvegijos, nuo Anglijos iki Kroatijos ir Austrijos, o vilniečių Martyno Smigleckio, Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus ar Žygimanto Liauksmo kūryba tapo visos to meto Europos savastimi.

4.3. Integrali krikščioniškoji Europos samprata. Simbolinis tėvas – Kristus. Sostinė – Jeruzalė ir jos idėjos paveldėtojos katalikiškoji Roma bei stačiatikiškasis Konstantinopolis, o tuo pačiu ir abi tradicijas apjungiantis Vilnius.

Egzistuoja ne tik „vakarietiška“ Europos samprata. Ji Europą apibrėžia geografiškai plačiau – su Rytų krikščionybės kraštais (Graikijos, Kipro, Bulgarijos ir Rumunijos priėmimas į ES šią sampratą leidžia prisiminti net ES plėtros požiūriu) bei chronologiškai giliau – Europos genėzė matoma Antikos epochoje. Tokiu atveju iškyla krikščioniškosios Romos imperijos (nuo Konstantino, o ypač IV a. pabaigos krikščionybės tapimo oficialia imperijos religija) vaidmuo, o jos paveldu laikytina tiek lotyniškoji, tiek graikiškoji bizantinė civilizacinės tradicijos.

Rytų krikščionybės dimensijos Europos apibrėžimuose labai suaktualina LDK paveldą – tai vienintelė iš Europos valstybių viduramžiais dideliu mastu susidūrusi su dviejų kultūrinių tradicijų priešstatos ir integracijos problema. Vytautas ir Jogaila jau Konstancos bažnytiniam susirinkimui kėlė visuotinės bažnytinės unijos klausimą, o Kijevo ir visos Rusios metropolitas, rezidavęs Vilniuje prie Vilnelės, Grigalius Camblakas 1417 m. laikė ekumenines mišias. Aleksandro Jogailaičio laikais Chodkevičių ir Sapiegų aplinkoje buvo sukurta pagal Jeruzalės dvasią net bendrų abiejoms liturgijoms maldos namų idėja (realizuota, regis, XVI a. tik Venecijos valdomose graikų salose – Kretoje). Vilnius tapo vienintele Europos XV–XVI a. sostine, kur riba tarp graikiškojo „civitas ruthenica“ ir lotyniškojo miesto ėjo tiesiai per jos ašį – nuo Rūdninkų vartų per Rotušės aikštę, Didžiąją ir Pilies gatves.

4.4. Integrali civilizacinė Europos samprata. Tėvas – Platonas ir kiti didieji graikai. Sostinė – Atėnai. Vilnius – kaip „Šiaurės Jeruzalė“ ar „Šiaurės Atėnai“. Vis dėlto seniai žinoma formulė, kad Europos kultūros pamatas – ne tik krikščionybė, bet ir Romos teisė bei graikų filosofija. Taigi, Europos civilizacijos ištakose – graikiškoji filosofinė ir apskritai civilizacinė tradicija, kurių ištakose Atėnai bei legendinis graikų civilizacijos ir Europos lopšys – Kreta su Dzeuso ir Europos platanu. Graikiškasis substancinis individualizmas – demokratijos ir kultūrinės bei konfesinės Europos įvairovės pamatas. Būtent tai leidžia Europos ištakose pamatyti ir judėjišką tradiciją, kuri svarbi ir islamui, o tai savo ruožtu leidžia įsivaizduoti Europoje net ir nekrikščioniškus regionus.

Kultūrų ir konfesijų įvairovės požiūriu LDK ir Vilnius su savo XV–XVII a. siekiančiomis 11 konfesijų neturi analogų Europoje. Konfesinė tolerancija fiksuota dar 1563 m., kada Vakarų Europoje įsivyravo religinė nepakanta (šv. Baltramiejaus naktis Paryžiuje 1572 m.). Vilniaus „graikiškoje erdvėje“ vėliau atsirado unitai arba graikai-katalikai bei rusų sentikiai, „lotyniškoje erdvėje“ – protestantizmo atmainos (liuteronizmas, kalvinizmas, arijonizmas), taip pat armėnai katalikai bei judėjai, o

priemiesčiuose karaitai ir totoriai musulmonai (Lietuva ir Vilnius yra istoriškai šiauriausias islamo regionas). Todėl Vilnius ne veltui ne tik dėl pasaulinio vaidmens žydų kultūrai (XVIII amžiaus Vilnius šiandien yra priskiriamas pasaulio žydų kultūros centrų dešimtukui) yra pavadinamas „Šiaurės Jeruzalė“ ar „Šiaurės Atėnais“. Tuo Vilnius – Europos kultūros miniatiūra, o tuo pačiu tikra kultūros sostinė.

5. Kas pranešama Lietuvai ir Europai

Lietuvai. Viduržemio jūros regione Lietuvos Tūkstantmetis ir krikščioniškojo Millenniumo kaip slenksčio idėja visų pirma prasminga pačiai Lietuvai – prisiminti ar sureikšminti Europos idėjinės sostines.

- Tiek senąsias – Kretą su Dzeuso ir Europos platanu Hortynoje, Atėnus ir Jeruzalę, Romą ir Konstantinopolį.
- Tiek ir naujesnes – ankstyvųjų viduramžių Raveną ir vėlyvųjų – Avignoną, Renesanso – Florenciją, Romą ir Veneciją, Baroko – vėl Romą, daug kitų Italijos bei Ispanijos miestų
- O moderniujų laikų pradžia sieti ne tiek su Amsterdamu, Londonu ar Paryžiumi, bet ir prisiminti Napoleono Korsiką ir Elbos salą bei Garibaldžio Neapolį.

Europai. Lietuva savo Tūkstantmečio proga praneša apie save ir savo unikalų kultūrinį paveldą ir vietą Europoje, apie Vilnių – 2009-ųjų Europos kultūros sostinę.

- ES sostinėms ir uostams: apie 2004 (apie ryčiausią ES narę), apie 1990-ųjų „dainuojančią revoliuciją“, apie 1918-uosius ir 1863-uosius, apie ankstyviausią Europoje rašytinę konstituciją 1791 m.
- Visoms sostinėms ir uostams: apie kraštą, kurio atradimas 1009-aisiais metais pradėjo procesą, apie 1400 užbaigiantį Europos formavimą, apie 11 konfesijų ir 1563 m. toleranciją, apie architektūrinę ir civilizacinę Vakarų ir Rytų krikščionybės tradicijų simbiozę, apie „Šiaurės Jeruzalę“ ar „Šiaurės Atėnus“.
- Vakarų krikščioniškoms šalims, jų sostinėms ir uostams apie ryčiausią, o Vidurio Europos pietiniams kraštams Slovėnijai ir Kroatijai su Liubiana, Splitu ir Dubrovniku apie šiauriausią katalikiškąjį kraštą ir sostinę. Taipogi apie ryčiausią gotiką, ryčiausią ir šiauriausią itališką renesansą ir baroką, ypač tiems miestams, kurie turtingi visų stilių architektūros paminklais (Splitas, Dubrovnika, Palma de Mallorca, Valensija, Barselona, Roma, Neapolis, Baris, Ravena, Venecija). Apie ryčiausią Europoje XVI–XVIII a. Vilniaus universitetą ypač universitetiniams miestams – Palma de Mallorca (1483), Valencijai (1500; šalia – Gandia su 1547 įkurtu jėzuitiniu universitetu), Barselonai (1401), Montpellier (1181-1289), Genujai

(1471), Romai (1318–1556), Neapoliui (1224), Catania (1434), Palermas (1578), Venecija (1470).

- Rytų krikščioniškosioms šalims, jų sostinėms ir uostams: apie vakarietišiausią stačiatikybę, apie Vilniaus dvi – lotyniškąją ir graikiškąją – puses, apie Grigalių Camblaką Konstancoje ir Strasbūro freską.
- Žydams: apie Vilniaus vaidmenį pasaulio žydų kultūrai.
- Islamo šalims: apie Lietuvos totorių bendruomenę ir šiauriausią islamą.

6. Kelionės pretekstas: Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio keliais.

M.K.Radvilos Našlaitėlio kelionės maršrutas iš esmės puikiai sutampa su siūlomu tikslu keliauti per Europos idėjinius centrus.

Nesvyžius (1582.09.16) – Venecija. **Venecija** (1582.04.16) – Zadaras (Zara) – [palei Splitą, Dubrovníką, Diurešą] – Korkyros s. – Kefalanijos s. – Zakinto saloje Zakintas – Kityros s. – Kretos saloje Kandija (Heraklionas), Labirintas, Hortyna. **Heraklionas** (1582.05.19) – Rodo s. – Kipro saloje Pafas, Limasolis, Larnaka (05.31). **Larnaka** – Haifa (06.07) – [palei Tyrą, Sidoną, Beirutą] – Tripolis (06.08) – Damaskas – Galilėja – Jeruzalė (06.25). **Jeruzalė** (1583.07.11) – Haifa – Sidonas – Tyras – Beirutas – Tripolis (07.18). **Tripolis** (1583.07.29) – Kipro saloje Larnaka, Lemisas – Kairas (08.08) – Aleksandrija (09.19). **Atgal iš Aleksandrijos** (1583.10.09) – Rodo s. (10.18) – Kretos saloje Sitija (10.25) – Malija – Kandija (Heraklionas) – Retimnas – Kanėja (Chanija arba Sidonas) (12.08). **Kanėja** (1584.02.04) – Kiterėjos s. (02.11) – Zakinta (02.19) – Kefalinijos s. – Korkyros s. (02.25). **Korkyros s.** (1584.03.03) – Hidruntas (Italija, 03.07). **Toliau sausuma:** Lecijus – Astuma (Bonos Sforcos miestas) – Baris – Molfetas – Barleta – Fodža – šv. Severinas – Vasta – Peskaras – Naujoji Julija – Trontas – Loretas – Ancona – Senogalija – Pezaras – Riminis – Ravena – Argenta – Ferara – Chioza – Venecija (04.03). **Venecija** (1584.05.03) – Trentas – Insbrukas – Viena – Gardinas (06.22) – Nesvyžius (1584.07.07).

Papildoma metafora gali būti Vilniaus pranašo J. Slovackio 1836–1837 m. kelionė: Neapolis – Korintas – Mikėnai – Atėnai – Aleksandrija – Kairas – Jeruzalė – Tripolis – Livorno.

7. Papildomi maršruto komentarai ir praplėtimai:

7.1. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio maršruto komentarai:

Zadaras (o taip pat Splitas, Dubrovnikas, atokiau esanti Slovėnijos Liublijana): Cz.
Miloszas apie Vidurio Rytų Europos miestus

Diurešas: stalinizmo ir laisvės tema, konfesijų samplaikos tema.

Kreta: Chodkevičių ir Sapiegų Supraslio programos realizacija

Kipras: daugiakultūriškumas

Aleksandrija: islamas šiaurėje, Kernavės stiklas, J. Slovackis.

Baris: Bona Sforca ir jos antkapis šv. Mikalojaus bazilikoje, šalia – Bonos Astuma

Ancona: universitetas, šalia Loretas – vadinamas Italijos Lurdu, viena svarbiausių Europos piligrimystės vietų (Loreto Marijos kopija – šv. Jonų bažnyčioje Vilniuje).

Ravena: šv. Brunono Bonifacijaus biografas Petras Damianis (gimė ir mokėsi), šv. Romualdas – gimė Ravenoje, kurį laiką praleido netoli Ravenos benediktinų šv. Apolinaro vienuolyne.

Venecija: Kernavėje rasta Venecijos plomba, Gintaro kelias, universitetas.

7.2. Našlaitėlis ketino keliauti per Konstantinopolį, bet vėliau atsisakė:

Konstantinopolis/ Stambulas: Vaišelga, Algirdas, Vytautas, 1390 Konstantinopolyje
Camblakas išventinamas į vienuolius, Vazų laikų Konstantinopolio patriarchas Vilniuje,
LDK–Turkija, Chocimas, totoriai, Rustemas, A. Mickevičius.

Atonas: Vaišelga, Kiprijonas Camblakas (nuo 1375 Kijevo metropolitas), Grigorijus
Camblakas, Vilniaus stačiatikybė ir LDK

Atėnai: J.Slovackis

7.3. Maršruto papildymai:

Malta (Valeta): daugiakultūriškumas, visi stiliai

Palma de Mallorca: universitetas. Visiems Ispanijos universitetams galima priminti
Vilniaus universiteto profesūrą iš Ispanijos, o simboliu galima laikyti 1605–1608 VU
rektorių Migelį Ortizijų (Miguel Ortiz), gimusį 1560 Vitoria (Kastilija), o mirusį 1638 m.
Nesvyžiuje.

Valencija (Gandija): VU giminiškas universitetas, jėzuitai, barokas, visi stiliai

Barselona: universitetas

Montpellier: universitetas, Prancūzijos-Lietuvos ryšių tema – Gediminas ir Avinjonas,
Henrikas Valua, Stanislovas Leščinskis.

Genuja: universitetas, Garibaldi ir Sierakauskas, lenkų karo mokykla, „Tautų pavasaris”

Korsikos s. (Ajaccio) ir Elbos s. (Portoferraio): Napoleono tremties vieta. Napoleonas ir jo ryšiai su Lietuva. Gegužės 3-iosios – Spalio 20-osios konstitucija ir Prancūzijos švietėjai, Napoleono kariai Vilniuje.

Roma: lietuvių kilmės iš romėnų teorija ir Palemonas, 1009-ieji, Otonas III ir Aventinas, universitetas, M.K.Sarbievijaus poezija Romoje, A. Mickevičius (susitikimas su popiežiumi ir Mickevičiaus legionas).

Neapolis: Garibaldžio revoliucijos centras, ant gotikos visi stiliai, barokas, universitetas, Garibaldi ir Sierakauskas bei Vištelis-Višteliauskas

8. Kelionės maršrutas

Splitas – Dubrovnika – Juodkalnijos Budva (?) – Albanijos Diurešas – Kerkyro s. – Kefalinijos s. – Zakinto s. – Kretos Chanija – Kretos Iraklionas – Atėnai – Atonas – Stambulas – Rodo s. – Turkijos Antalija (?) – Kipro Lemisas arba Larnaka – Sirijos Latakia arba Tartus (?) – Libano Tripolis (?) – Izraelio Haifa – Egipto Aleksandrija – Kreta – Maltos Valeta – Palma de Mallorca (?) – Ispanijos Valencija ir Gandija (?) – Katalonijos Barselona (?) – Prancūzijos Montpellier (?) – Italijos Genuja (?) – Korsikos Ajaccio – Elbos s. (arba Katanija ir Palermas Sicilijoje) – Roma – Neapolis – Baris su Astuma – Ancona (?) – Ravena – Venecija – Triestas (?) – Slovėnijos Koper (?) – Zadaras.

Trumpinti galima:

- a) Neplaukti į Atoną ir Stambulą
- b) Neplaukti į Sirijos Latakia ir Libano Tripolį (tiesiai į Haifą)
- c) Palma de Mallorca – Valencijos – Barselonos – Genujos liniją (tiesiai iš Maltos pro Sicilijos universitetinius miestus Katanija, Palermą į Korsiką)

Taip sutrumpinus kelionę beveik nesiskirtų nuo Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio (būtų reikšminga papildyti J. Slovackio kelionės maršrutu **Neapolis** – Korintas – Mikėnai – **Atėnai** – **Aleksandrija** – Kairas – Jeruzalė – Tripolis – Livorno).